

Natuur in de IJsseldelta

De flora van de IJsseldelta

80 jaar geleden

Veranderingen in de flora 'van het zilt' tussen 1931 en 2011

door Niels Jeurink

Hier gaan over het tij
de maan, de wind en wij

Ed Leeflang

Inleiding

In tachtig jaar verandert er veel. Ook in het landschap. En dus ook in de flora die daar te vinden is. We hebben het geluk dat de flora ook tachtig jaar geleden al goed werd beschreven. Bijvoorbeeld in een publicatie van de 'Commissie voor het botanisch onderzoek van de Zuiderzee en omgeving', die verslag doet van een meerdaagse excursie van botanici in 1931.¹ Zeker voor de plantenliefhebbers van nu, maar eigenlijk voor elke geïnteresseerde is het een genot om te lezen welke planten men destijds in de IJsseldelta aantrof. Het is niet alleen een inkijkje in de flora van toen, maar biedt ons ook de gelegenheid voor vergelijking met die van nu.

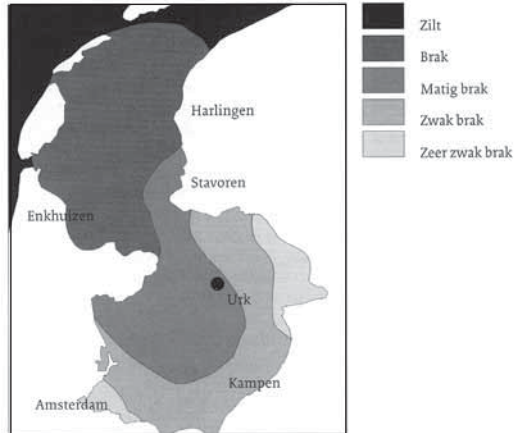
In dit artikel vergelijk ik de vegetatie anno 2011 met die van tachtig jaar geleden, waarbij vooral wordt ingegaan op de veranderingen in de vegetatie in de zilte wereld rond de toenmalige Zuiderzee.

Een stukje geschiedenis

Op 20 september 1932 verdween, vier maanden na de sluiting van het laatste gat in de Afsluitdijk, de Zuiderzee. Zuiderzee werd IJsselmeer, er kwam een einde aan een lange periode van getijdenwerking in de IJsseldelta. En, belangrijker misschien, aan de invloed van het zout. Overigens niet al onmiddellijk na de sluiting van de Afsluitdijk: verzoeting is immers een zeer langdurig proces, wat lokaal vele jaren kan duren, vooral door zout-

Titelpagina van *De Flora van de IJsseldelta* door J.L. van Soest.

Het zoutgehalte van de vroegere Zuiderzee. (Bron: J. Dirx, P. Hommel en J. Vervloet, *Kampereiland, een wereld op de grens van zout en zoet*, p. 33).

restanten in de bodem die maar heel langzaam door regenwater worden weggespoeld. Maar in het water zelf zal de overgang wel degelijk snel zijn verlopen. Door het wegvallen van de aanvoer van zout water en tegelijk de aanvoer van zoet rivierwater (IJssel, Vecht) verzoette het water van wat sinds 1932 het IJsselmeer heet.

In het IJsselmeer kregen de soorten van zoet water kansen voor uitbreiding, ten koste van de soorten van zoute wateren. Het gebied rond de IJsselmonding is overigens nooit erg zout geweest; men spreekt van ‘zeer zwak brakke omstandigheden’.² Dat neemt niet weg dat de wereld rond het Kampereiland een heel bijzonder milieu moet zijn geweest. Misschien wel doordat er ‘van alles wel wat maar niet langdurig te veel’ was: een beetje zout, een beetje getij, geregeld maar niet altijd wind van zee en met enige regelmaat, maar lang niet altijd, aanvoer van veel rivierwater. En dat zien we natuurlijk ook in de flora terug.

Ervaren botanici op excursie

De botanici van de Nederlandsche Botanische Vereeniging bezochten het gebied rond Kampen tussen 23 augustus en 29 augustus 1931. De interesse voor de vegetatie van het gebied was niet toevallig. Uit diverse publicaties, ten dele van de hand van één of meer van de excursiedeelnemers, was al bekend dat de vegetatie van de IJsseldelta tal van bijzonderheden telde. Het

verslag van de excursie, bijgewoond door in totaal dertien alleen mannelijke botanici, geeft een mooi inkijkje in de wereld van de plantenliefhebbers van toen. Het geeft immers niet alleen informatie over de bijzondere flora, maar ook over andere ervaringen: zo lezen we op bladzijde 425: 'Het hotel (...) speelt, samen met het weder (...) altijd een voorname rol. Het laatste liet niet te wensen over, maar het hotel beantwoordde niet aan de goede verwachtingen.' En ook dat tijdens de excursie vaak wel, maar ook weer niet altijd bijzondere waarnemingen werden gedaan: 'Tochten langs den mond van het Keteldiep, den Kattenwaard en de Ramspol werden zonder floristische emoties maar plichtsgetrouw volbracht.'

Een deel van de aanwezige botanici had anderhalf jaar vóór de excursie, op 23 februari 1930, het Instituut voor het Vegetatie Onderzoek van Nederland (IVON) opgericht. Deze organisatie had zich als doel gesteld 'Het verzamelen, ordenen en publiceren van gegevens aangaande de herkomst, het ontstaan en de verspreiding der flora en der vegetatie, alsmede de samenstelling der laatste...' en wilde dat doel bereiken door 'stelselmatige voortzetting der door de stichters aangevangen cartografische beschrijving van de verspreiding der Nederlandsche Flora'.³ Het IVON is inmiddels al lang geleden opgehouden te bestaan, maar het karteren van de Nederlandse flora is voortgezet door de Stichting Floristisch Onderzoek Nederland (FLORON), die in 1988 werd opgericht en sindsdien een podium is voor de vrijwillige Nederlandse botanici.

Tijdens de excursie werden veel van de soms ook nu nog voor plantenliefhebbers interessante plaatsen bezocht: Ramspol, Mandjeswaard, het (inmiddels afgegraven) 'rijke fluviatiele terrein van den Zandberg langs het Ganzendiep', het Zalkerbos ('dat nog in goeden floristischen toestand verkeert') en ruderaalterreinen op aangevoerd zand aan de zuidkant van Kampen. Men zocht daar bij het stationnetje en langs de lijn van het trammetje naar Hattem. Dat is daar waar nu de speeltuin De Speelpoort is te vinden.

De IJsseldelta toen en nu

Het spreekt voor zich dat het gebied van de IJsseldelta er toen heel anders uit zag dan tegenwoordig. De Zuiderzee was in 1931 nog net niet verdwenen, de Flevopolders uiteraard nog niet aangelegd, en ook Kampen was veel kleiner dan nu. De bebouwing hield ongeveer op daar waar nu het Groene Hart/Plantsoen te vinden zijn. De Kattenwaard is nog een eiland, door het (nu gedempte) 'Rechter Diep' gescheiden van 'Het Raas'. De Kattenwaard is door een tweetal voetveren bereikbaar. Ramspol is rond 1900 een langgerekte,

Kaart Kamper Eiland. C.A.J. Swets 1879 (detail).

circa 1 kilometer lange strekdam, met verlandingsvegetatie en kleine eilandjes in de luwte.

Het botanische onderzoek van nu

Tot in de jaren negentig van de vorige eeuw 'karteerden' medewerkers van provincies de wilde flora van hun grondgebied. Doel daarvan was het kunnen beoordelen van de effectiviteit van het beleid van de provincie op het gebied van natuur en landschap en het volgen ('monitoren') van wilde flora en fauna. Met een betrekkelijk klein aantal medewerkers werden van de hele provincie gedetailleerde gegevens verzameld en op kaart en later ook digitaal vastgelegd.

De beginjaren van de 21ste eeuw hebben een grote ommezwaai laten zien. De provincies zien het verzamelen van gegevens niet langer als hun taak, wat het einde betekende van de systematische dataverzameling zoals die gangbaar was. Eenzelfde soort ontwikkeling zagen we bij organisaties als

(grote) gemeenten en Rijkswaterstaat. Inmiddels worden de meeste data daardoor vooral verzameld door vrijwilligers. En daarnaast tijdens ‘projecten’. Zo is ter voorbereiding van het project IJsseldelta-Zuid uitvoerig onderzoek gedaan naar de waarde van dat gebied voor vooral beschermde soorten planten en dieren.

In de IJsseldelta zijn vrijwillige plantenliefhebbers actief in Natuurvereniging IJsseldelta. Jaarlijks wordt tijdens een aantal excursies een groot aantal gegevens van de wilde flora van de IJsseldelta verzameld. Doel daarvan is het achterhalen van de verspreiding van wilde plantensoorten en het achterhalen van overeenkomsten en verschillen daarin. Door de inventarisatie later te herhalen, kan de afname of juist toename van soorten worden onderzocht en de redenen die daaraan ten grondslag liggen. De data zijn overgedragen aan Stichting FLORON. Deze zorgt ervoor dat de data terecht komen in de zogeheten Nationale Databank Flora en Fauna (NDFF), een databank met inmiddels meer dan vijftig miljoen gegevens (!) die tegen een vergoeding van de kosten voor overheidsorganisaties en andere geïnteresseerden beschikbaar worden gesteld. Tussen 2000 en 2011 werd door de natuurvereniging een groot deel van het grondgebied van de gemeente Kampen geïnventariseerd, waarbij naar *alle* plantensoorten, dus zeker niet alleen naar beschermde soorten wordt gezocht.

Een vergelijking van de flora toen en nu

De vergelijking van de flora van 1931 en die van nu leert dat er veel is veranderd. Dat is natuurlijk geen grote verrassing als de veranderingen in het landschap in ogenschouw worden genomen, maar ze zijn op de ene plaats wel veel groter dan op de andere. In dit artikel wordt, zoals eerder aangegeven, alleen informatie over veranderingen in de zilte flora vermeld. Dat neemt niet weg dat ook de veranderingen in de overige flora in het rivierengebied zeer interessant en een artikel waardig zijn.

De Zuiderzeeflora telde een aantal soorten dat vrijwel beperkt was tot de randen van de zee, met uitgestrekt buitendijks land, waar het door de bijzondere situatie (invloed van wind, water en zout) niet altijd goed boeren zal zijn geweest, met extensieve omstandigheden als gevolg. Een voorbeeld van een soort die nagenoeg beperkt was tot de randen van de Zuiderzee was het Dichtbloemig Kweldergras (*Puccinellia rupestris*). Van deze grassoort was vroeger een ‘bolwerk’ te vinden langs het IJ en de voormalige Zuiderzee.⁴ De soorten van het geslacht kweldergras, er zijn er in Nederland nog zeker drie, zijn altijd te vinden op min of meer zilte standplaatsen. Dat zout kan

daar van nature aanwezig zijn, zoals langs de zee kust, maar kan ook door de mens zijn aangevoerd (strooizout).

Op de middag van 26 augustus 1931 werd de soort door het gezelschap gevonden tijdens een wandeling bij 'den Zwartten Dijk'. Ergens na 1931, we weten niet wanneer, is de soort er verdwenen. Maar vele jaren later, in 1987, werd ze nog eens en niet zo ver van de Zwartendijk teruggevonden in de polder Dronten.⁵ Sindsdien zijn er van deze soort in Nederland geen waarnemingen meer gedaan.

Maar niet alleen Dichtbloemig Kweldergras was zo'n Zuiderzeespecialiteit. Ook een flink aantal andere plantensoorten kwam in Nederland alleen of voornamelijk in de buurt van de Zuiderzee voor. Van zeker twintig plantensoorten van zilte standplaatsen weten we door de publicatie van Van Soest dat die rond Kampen of IJsselmuiden te vinden waren. Maar er waren ook soorten die juist ontbraken, doordat het milieu in de IJsseldelta niet zout genoeg was. Soorten als Zeealsem, Zeeraket, Blauwe Zeedistel, Schorrekruid en Gerande Schijnspurrie waren bijvoorbeeld niet in de IJsseldelta, maar wel in het ziltere gebied tussen Schokland en Vollenhove te vinden.⁶ Omdat we inmiddels een redelijk goed beeld hebben van de huidige waarde van de IJsseldelta als groeiplaats van deze soorten kunnen we de waarde anno 1931 vergelijken met die in 2011, tachtig jaar later. Tabel 1 geeft een overzicht. We zien dat van de in totaal 24 plantensoorten van zilte standplaatsen er vijftien vermoedelijk zijn verdwenen. Dat zal niet alleen te maken hebben met het verdwijnen van het zout, maar zeker ook met het in de tussenliggende periode geleidelijk intensiever worden van de landbouw. Zo werden de polderpeilen verlaagd, nam het gebruik van meststoffen en bestrijdingsmiddelen fors toe en kon men gedurende een groter deel van het jaar met zwaardere machines het land op.

Hoewel dus veel soorten vrijwel zeker zijn verdwenen zijn er vier nog wél in de IJsseldelta te vinden. En voor nog eens vijf soorten geldt dat die met enig zoeken op goede plaatsen mogelijk ook te vinden zijn.

Tabel 1 Veranderingen in de flora van zilte standplaatsen in de IJsseldelta tussen 1931 en 2011.

Vermoedelijk verdwenen plantensoorten (15)		
Soort	1931	2011
<i>Apium graveolens</i> (Selderij)	Ramspol, vroeger bij Kampen	Vermoedelijk verdwenen
<i>Armeria maritima</i> (Engels gras)	Algemeen in het brakke gebied, bezuiden Kampen tot aan den Zwartten Dijk	Vermoedelijk verdwenen, her en der wel langs snelwegen (onder andere A1)
<i>Aster tripolium</i> (Zeeaster)	in het brakke gebied algemeen	Vermoedelijk verdwenen
<i>Ceratophyllum submersum</i> (Fijn hoornblad)	in het ziltige gebied	Vermoedelijk verdwenen
<i>Cochlearia anglica</i> (= <i>C. officinalis</i> subsp. <i>anglica</i> , Engels lepelblad)	brakke gebied bezuiden den Zwartten Dijk (verward met subsp. <i>officinalis</i> ?)	Vermoedelijk verdwenen
<i>Elymus arenarius</i> (= <i>Leymus arenarius</i> , Zandhaver)	Keteldiep, Zandberg, achter kerkhof IJselmuiden	Vermoedelijk verdwenen
<i>Glaux maritima</i> (Melkkruid)	Algemeen in het brakke gebied	Vermoedelijk verdwenen
<i>Honckenia peploides</i> (Zeepestelein)	alleen aan Keteldiep en bij Vollenhove	Vermoedelijk verdwenen
<i>Medicago maculata</i> (= <i>M. arabica</i> , Gevlekte rupsklaver)	3x bij Zwolle	Vermoedelijk verdwenen
<i>Oenanthe lachenalii</i> (Zilt torlkruid)	Algemeen in het brakke gebied	Vermoedelijk verdwenen
<i>Plantago maritima</i> (Zeeveegbree)	Ramspol en aan de kust en in het brakke binnenland bezuiden den IJsel	Vermoedelijk verdwenen
<i>Puccinellia rupestris</i> (Dichtbloemig kweldergras)	in het zilte gebied, talrijk op paden langs den Zwartten Dijk	Voor het laatst in 1987
<i>Scirpus triquetus</i> (Driekantige bies)	Keteldiep en kust in de omgeving	Vermoedelijk verdwenen
<i>Triglochin maritima</i> (Schorrezoutgras)	in het brakke gebied algemeen	Vermoedelijk verdwenen
<i>Zostera marina</i> (Groot nimfkruid)	Zuiderzee buiten den mond van het Zwarte Water	Vermoedelijk verdwenen
Plantensoorten die mogelijk nog in de IJsseldelta voorkomen (5)		
<i>Alopecurus bulbosus</i> (Knolvossenstaart)	Algemeen in het brakke gebied, meestal binnendijs!	Mogelijk in de IJsseluitwaarden (Scherenwelle?)
<i>Althaea officinalis</i> (Heemst)	kust bij het Keteldiep en op Schokland	In 2003 nog gevonden langs Keteldiep (Keteleiland). Mogelijk daar nog voorkomend
<i>Ranunculus philonotus</i> (= <i>R. sardous</i> , Behaarde boterbloem)	o.a. kust van Rechterdiep tot bezuiden Keteldiep algemeen en in brakke binnenland	Mogelijk nog aanwezig, wordt in sommige inventarisaties gemeld, tot dusverre niet bevestigd
<i>Scirpus pungens</i> (= <i>S. americanus</i> , Stekende bies)	zeekust tussen Genemuiden en Vollenhove	Gemeld van eilandjes in het Vossemeer, niet recent
<i>Trifolium fragiferum</i> (Aardbeiklaver)	in het brakke gebied algemeen	Mogelijk nog aanwezig, maar nog niet aangetroffen
Plantensoorten die zeker nog in de IJsseldelta voorkomen (4)		
<i>Carex distans</i> (Zilte zegge)	vrij algemeen in het brakke gebied	Nog enkele groeiplaatsen, talrijk bij Eilandbrug
<i>Erythraea pulchella</i> (= <i>Centaurium pulchellum</i> , Fraai duizendguldenkruid)	in het brakke gebied bezuiden Kampen	Hier en daar op opgespoten eilandjes in het Ketelmeer
<i>Lepidium latifolium</i> (Peperkers)	Algemeen in het brakke gebied, op steenige plaatsen	Ramspol, in 2011 grotendeels verplaatst
<i>Plantago coronopus</i> (Hertshoornveegbree)	alleen Schokland, Vollenhove en in het Vechtgebied	'Verplaatst', nu algemene pekeladventief

Carex distans. De Zilte Zegge is in elk geval nog op enkele plaatsen in de IJsseldelta te vinden, waaronder in de Melmer nabij de Eilandbrug.

Centaurium pulchellum. De bloempjes van het Fraai Duizendguldenkruid vallen op door hun diep roze kleur. De soort is bijvoorbeeld te vinden op de opgespoten eilandjes in het Ketelmeer.

Trifolium fragiferum. De Aardbeiklaver dankt zijn naam aan de vruchtjes, die wel wat doen denken aan een kleine aardbei.

Lepidium latifolium. De Peperkers is een van de in onze regio erg zeldzame restanten van de Zuiderzee.

Plantago coronopus. De Hertshoornweegbree is ook nu nog algemeen in de IJsseldelta doordat de soort zich heeft aangepast aan strooizout.

Van de 24 soorten die in tabel 1 worden genoemd zijn er in 2011 in totaal vijftien vermoedelijk verdwenen. ‘Vermoedelijk’, want het is nooit helemaal met zekerheid vast te stellen dat een soort ook echt is verdwenen. Maar een viertal soorten is dus met zekerheid nog wél aanwezig:

- Zilte Zegge is een van de vele zeggesoorten die in de IJsseldelta te vinden zijn, maar in onze regio een zeldzaamheid. Hoewel wel eens eerder een vondst werd gedaan in de polder Pijperstaart en bij het Noorddiep en recenter in een geplagde wegberm in de Noordoostpolder⁷ werden er nooit zulke grote aantallen gevonden als in 2011 bij de

Eilandbrug. Het is goed mogelijk dat de soort ook op andere plaatsen nog gevonden zal worden;

- Fraai Duizendguldenkruid is een kleine plant met (inderdaad) fraaie, donkerroze bloempjes. De soort is te vinden op open plaatsen met vochtig, kalkrijk zand. Zulke plekken waren te vinden op de opgespoten eilandjes in het Ketelmeer, waar de soort samen met ‘broertje’ het Echt Duizendguldenkruid verscheen. Doordat de vegetatie hier van nature dichtgroeit, is het niet zeker of de plant zich kan handhaven;

- Peperkers is een bijzonderheid, in onze regio alleen te vinden bij Rams-pol. Het is een forse, kruisbloemige plant met verhoudingsgewijs opvallend kleine bloempjes. Hier groeide de soort op de stortstenen strekdam tussen Ramsdiep en Ramsgeul. Omdat juist hier een nieuwe brug (N50) wordt gebouwd is de kleine populatie naar de oostzijde van de huidige N50 verplaatst. De jaren vanaf 2012 zullen leren of de verhuizing succesvol is geweest; de verwachtingen zijn hoopvol omdat het om een betrekkelijk robuuste soort gaat;

- Hertshoornweegbree is tegenwoordig in het binnenland misschien wel algemener dan ze ooit aan de kust, het oorspronkelijke verspreidingsgebied, is geweest. De soort heeft zich aangepast en groeit nu soms heel talrijk op

plaatsen waar veel pekelwater terecht komt, direct langs drukke wegen dus. In Kampen is de soort zeker niet zeldzaam.

- Zilte Zegge (*Carex distans*) Het plantje heet 'distans' vanwege de afstand tussen de onderste vrouwelijke aartjes. (Bron: A.C. Jermy, A.O. Chater en R.W. David, *Sedges of the British Isles. Botanical Society of the British Isles* (BSBI Handbook no 1) (1982).

Voor het vijftal *mogelijk* nog aanwezige soorten geldt dat een gerichte zoektocht in de juiste periode mogelijk vondsten van de genoemde soorten kan opleveren. In 2012 gaat de plantenwerkgroep van Natuurvereniging IJsseldelta daar een poging toe doen, met excursies op het Kampereiland en bij Ramspol.

Noten

1. Soest, J.L. van, *De flora van de IJsseldelta*. Verslag van de excursie der Nederlandsche Botanische Vereeniging naar Kampen 1931 (1933); tevens Mededeeling van de Zuiderzeecommissie 21. Overgedrukt uit het Nederlandsch Kruidkundig Archief 43 (1933) 420-482.
2. Dirkx, J., P. Hommel en J. Vervloet, *Kampereiland, een wereld op de grens van zout en zoet* (Utrecht 1996).
3. Mennema, J., A.J. Quené-Boterenbrood en C.L. Plate, *Atlas van de Nederlandse Flora. Deel 1, uitgestorven en zeer zeldzame planten* (Amsterdam 1980).
4. Weeda, E.J., R. Westra, Ch. Westra en T. Westra, 1994. *Nederlandse oecologische Flora*. Wilde planten en hun relaties deel 5.
5. Bremer, P., 'Puccinellia rupestris teruggevonden in Nederland' (Korte mededelingen), *Gorteria* 13 (1987) 273-274.
6. Van Soest.
7. Bremer, P. en N. Jeurink, 'Zilte zegge (*Carex distans*) in de regio Beneden-IJssel', *Nieuwsbrief FLORON district Beneden-IJssel* 24 (2010).